



Tarih Dergisi

Turkish Journal of History

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

VERSAY'DAN BAHÇESARAY'A: XVIII. Yüzyılın Başında Kırım Hanlığı'ndaki Fransız Konsolosluğu'nun Kuruluşu

From Versailles to Bahcesaray: Fondation of the French Consulate in the Crieman Khante

Dilek TIĞLIOĞLU KAPICI¹

¹ Strazburg Eğitim Ataşeliği, Fransa



Öz

Kırım Hanlığı hem bulunduğu coğrafi ve hem de siyasi konum sebebiyle Osmanlı tarihi incelemelerinde müstakil olarak irdelenmesi gereken bir öneme sahiptir. Özellikle XVIII. asırdan itibaren Kırım'ın stratejik konumunun sağladığı siyasi cazibenin yanında, Levant ve hinterlandı ile Karadeniz'e yönelik ticarî ilişkiler neticesinde Fransa'nın bu bölgeye özel bir ilgi duyduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bu ilginin neticesinde, Fransa'nın Hanlık topraklarında dini, siyasi ve ticari olarak nüfuz alanı yaratma, bölgede siyasi bir figür olarak yer alma motivasyonunu konsolosluk ve Katolik Cizvit misyonun kuruluşunda görebiliriz. İlk olarak tarihi belgelerde 1702 senesinde karşımıza çıkan ve zamanla Kırım Hanlarının güvenini kazanarak yaşamının sonuna kadar Hanlık topraklarında kalan Ferrand, Fransa'nın bu amaçlarını gerçekleştirmesinde etkili olan isimlerden biridir. Ferrand aynı zamanda uzun yıllar boyunca hanların başhekimisi olması ve Kırım'da kurulan Fransız konsolosluğunun da ilk konsolosu olması sebebiyle bu çalışmanın ana unsurudur.

Abstract

The Crimean Khanate is of great importance that should be examined separately in Ottoman history studies due to both its geographical and political situation. Especially from the 18th century, it would not be an exaggeration to say that France has taken a special interest in this region as a result of the commercial relations with the Levant and its hinterland and the Black Sea. As a result of this interest, we can see France's motivation to create a religious, political, and commercial sphere of influence in the Khanate lands and to take part as a political figure in the region in the establishment of the consulate and the Catholic Jesuit mission. Ferrand, who first appeared in historical documents in 1702 and who gained the trust of the Crimean Khans over time and stayed in the Khanate territory until the end of his life, is one of the influential figures in France's achievement of these goals. Ferrand is also the main element of this study, as he was the chief physician of the khans for many years and was the first consul of the French consulate established in Crimea.

Anahtar Kelimeler

Kırım Hanlığı • Fransa • Ferrand • Ferriol • Bonnac • konsolosluk

Keywords

The Crimean Khanate • France • Ferrand • Ferriol • Bonnac • consulate



“ Atıf | Citation: TIĞLIOĞLU KAPICI, Dilek. "From Versailles to Bahcesaray: Fondation of the French Consulate in the Crieman Khante." *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History* Kırım Özel Sayısı (2026): 63-78. <https://doi.org/10.26650/iutd.1561870>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. TIĞLIOĞLU KAPICI, D.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Dilek TIĞLIOĞLU KAPICI dtiglioglu@gmail.com



Extended Summary

This article aims to evaluate the period of the foundation of the first European permanent diplomatic mission in the Crimean Khanate in the 18th century, primarily through French archival sources. Since the French consulate in the Crimean Khanate, as the first and mainly sole diplomatic mission in the Peninsula, was politically active for a considerable duration of the 18th century, it would undoubtedly overwhelm the scope of this long duration, this paper will focus on Ferrand, the chief physician of the Khan and also the first consul appointed by French Kingdom to the Crimea, who was one of the most influential figures in the establishment of the consulate. The first French consul in the Crimean Khanate, Ferrand, arrived in the Crimean Khanate near 1702, before the consulate was appointed, and he lived in the Peninsula until the end of his life in 1722. As the chief physician of the Crimean Khan, Ferrand gathered considerable information regarding the socio-cultural panorama of the Khanate at the beginning of the 18th century from his direct observations and travel memoranda. Indeed, his profession allowed him to join Khan's internal circle, so Ferrand's notes, which contain remarkable observations of the historiography of the Crimean Khanate, have mostly been ignored in the publication. On the other hand, Ferrand paved the way for the establishment of the Jesuit mission as well as the consul to Bakhchisaray by the French Kingdom until 1769. Based on documents scrutinized from French archives and private travel notes, this investigation aims to understand and detail the beginning of the historical process of Ottoman-Crimea-France relations on the grounds of French diplomacy in and around the Black Sea. The religious prestige and influence of the French Kingdom in the Levant, including its periphery, had been institutionalized primarily by Jesuit missionaries since the mid-17th century. Owing to the privileges granted to France by the capitulations, the consuls appointed to the Crimean Khanate from the beginning of the 18th century onwards functioned to ensure that France had the right to outstrip its competitors in the Black Sea trade. Although the issues of the Catholics were referred to the Jesuit priests in Crimea, it is seen that the French Foreign Ministry closely observed the Christians in Crimea. Therefore, the author considers establishing a French consulate in Crimea within this political and economic motivation framework. In the first half of the 18th century, France, with the right to open a consulate wherever it wished, which it acquired with the capitulations, started dispatching consuls to Crimea under the authorization of the French Embassy in Istanbul. Between 1719 and 1769 other words, nine French consuls served in Bakhchisaray at various intervals for a total of fifty years. Due to the geographical location of Crimea, a diplomatic mission to be established in the Peninsula could pave the way for the French Kingdom to gain economic and political influence in the Black Sea. On the other hand, the missionaries were dispatched to the region in order to rescue the enslaved Christians living north of the Black Sea from their current status and to enable them to fulfill their religious obligations. It also paved the way for France to establish a diplomatic mission in the region in the first half of the 18th century. Thanks to the interest and favor shown by the Ottoman Empire towards France at the beginning of the century and the diplomatic relations established by France with the Crimean Khan, we see that Versailles appointed the first consul to Bakhchisaray in 1719. Before Baron de Tott's mission, the French consulship in Crimea was a personal and particular position requiring constant contact with the Khan and his close circle rather than a diplomatic career.

Giriş

XIV. Louis dönemi Fransa'sında Doğu'ya açılmasının politik ve kültürel sonuçları olmuştur. Doğu'nun dilini ve kültürünü etkin şekilde öğrenmiş güzide bir diplomatik teşkilatın kurulmasıyla, diplomasi yalnızca devletler arası müzakere aracı olmakla kalmayarak

“Güneş Kral” ve Jean-Baptiste Colbert'in¹ daha sonra diğer Avrupa devletlerine de örnek teşkil edecek olan güzide diplomatik teşkilatının başlıca görevi, diplomasiyi yalnızca bir müzakere aracı olarak kullanmak değil, aynı zamanda bir askerî misyon gibi, konuşlandığı ülkeleri Fransız nüfûz dairesi içine çekmekti.² XIV. Louis'nin ‘Doğu açılımı’, Fransa Krallığının hâriciye geleneğine bıraktığı adeta bir “siyasî vasiyetnâme”dir. XVIII. yüzyılda Fransa'nın Karadeniz politikası da bu çerçevede değerlendirilmelidir: Fransa, kendine yeni nüfûz alanları ararken Kralın temsilcileri, Akdeniz'den daha öteye, Karadeniz'e kadar ulaşmayı başaran ilk Avrupa devletinin temsilcileri olma şerefine nâil oldular. Bu makale, Kırım Hanlığı'nda ilk defa yabancı bir daimî diplomatik temsilciliğin kuruluşunun tarihsel seyrini, öncelikle Fransız kaynakları üzerinden değerlendirme gayesindedir. XVIII. yüzyılın önemli bir kısmında Kırım'daki Fransa konsolosluğunun faal olduğu göz önüne alındığında, şüphesiz bu çalışmanın hacmini zorlayacağından dolayı bu makalede, Kırım Hanlığı topraklarında Fransız konsolosluğunun kuruluş sürecindeki önemli figürlerin başında gelen Sör Ferrand ele alınacaktır.³

Kırım Hanlığının müstakil bir kançılıyasının olmayışı, bu alandaki çalışmalarda araştırmacıların, siyasî tarihi açısından yerli ve yabancı vakayinameler ile komşu diplomatik devletlerle ilişkilerin ürünleri olan diplomatik belgelere, sosyal tarihi açısından ise Kadı Sicillerine yönelmesine açmıştır.⁴ Lâkin Kırım Hanlığı tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, XVIII. yüzyılın önemli bir kısmında Kırım'da daimî bir Fransız konsolosluğunun faal olduğundan dahi bahsedilmez; bahseden çalışmalarda ise son Fransız konsolosu Baron de Tott'a odaklanılır.⁵

¹Jean-Baptiste Colbert, 29 Ağustos 1619 tarihinde Reims'de dünyaya gelmiştir ve erken modern dönemde merkantilizminin Fransa'daki en önemli temsilcisidir. Varlıklı bir ailenin üyesi olan Colbert, 1650 yılında XIV. Louis'nin hizmetine, Başbakan Kardinal Mazarin'in yardımcısı olarak girmiştir. Kısa sürede yükselerek Mazarin'in güvenini kazanmış ve maliye bakanlığına getirilmiş, 1665 yılında genel kontrolör unvanını kazanmıştır. Colbert ve “Colbertizm” hakkında daha fazla bilgi için bkz.; Pierre Clement, *Histoire de l'Administration de Colbert*, Guillaumin, Paris 1846; C. W., Cole, *Colbert and Century of French Merchantism*, Columbia University Press, New York 1939; A. Neymark, *Colbert et son Temps*, II, Slatkine Reprints, Geneve 1877.

²Derek Mckay-H.M. Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s.29.

³Bu konsolosların faaliyetleri için bkz. Dilek Tığlioğlu Kapıcı, *Fransız Kaynaklarına Göre 18. Yüzyılda Kırım Hanlığı (1700-1768)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2022.

⁴Kırım Kadı Sicillerinin bulunmasının ardından bu konuda yazılan Türkçe kitap, tez ve makalelerin önde gelenleri şunlardır: Halil İnalıcık, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Belleten*, LX/227 (1996), 165-191; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000; Zeynep Özdem, *Kırım-Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2010; Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ötüken Yayınları, Ankara 2014; Ahmet Nezihi Turan, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, IX (2003), s. 1-16; Fahmi Yılmaz, “Terekelere Göre Kırım Karaylarının Servetleri”, *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2010, s. 351-376; ayn. yzr., “XVIII. Asırda Hanlık Başkenti Bahçesaray”, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, Ed. Yücel Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 179-192; ayn. yzr., “On Sekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım'da Gayrimüslimler”, *Osmanlı Araştırmaları*, 33, (2009), s. 237-268; Ahmet Cihan-Fehmi Yılmaz, “Kırım Kadı Sicilleri”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, XI, (2004), s.131-176; Nuri Kavak, *Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008; ayn. yzr., “Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri ve Muhtevası Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII (2008), s.13-27; ayn. yzr., “Kırımlı Devlet Sultan Hanım'ın Muhallefati (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, *Genel Türk Tarihi Araştırma Dergisi*, II/3, Ocak (2020), s. 179-184; ayn. yzr., “Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü”, *Bilgi*, LV, (2010), s. 93-102; ayn. yzr., “Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'ndeki Karayim İzleri”, *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2010, s. 337-350; ayn. yzr., “Kırım Hanlığı'nda Evlenme ve Sonuçları Üzerine Bir Tahlil”, *Al-Farabi International Journal of Social Sciences*, III/3, (2019), s.131-140; ayn. yzr., “Kırım Hanlığı Tereke Kayıtlarının Kaynak Değeri Üzerine Bir Tahlil”, *Üçüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı (2019 CIEES)*, ed. Serkan Yazıcı vd., Sakarya 2019, s. 35-55; Fırat Yaşa, *A90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadiasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014; ayn. yzr., “Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmet Ağa”, *Bilgi: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, LXXXI, (2017), s. 27-49; Alp Atakan Eryılmaz, *Kırım Tatarlarında Aile (1700-1750) (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2019; Sema Aktaş Sarı, *1648-1679 Tarihli 3a ve 3b Numaralı Kırım Kadiasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2016; Zübeyde Güneş Yağcı, “Kırım Terek Defterleri Üzerine Mülahazalar”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VI/2, (2020), 17-45; Zeynep Özdem Köse, Faruk Söylemez, “Kırım Hanlığı'nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, XIX/1, (2020), 139-137; *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, ed. Erol Özvar, haz./çev. Fahmi Yılmaz, Ahmet Cihan, Özlem Deniz Yılmaz, Tüba Yayınları, İstanbul 2021.

⁵Baron de Tott, Fransa kralı tarafından özel emirle Kırım'a elçi olarak atandığı 1767-1769 yılları arasında yaşadıklarını *Mémoires de Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (J.E. Dufour, Maestich 1785) isimli hatıratında bir araya getirmiştir. XVIII. yüzyıl ikinci yarısında Karadeniz'in kuzeyinde yaşanan siyasi olayları, Hanlığın bürokratik ve sosyal yapısı ile Osmanlı-Kırım Hanlığı ilişkisini anlamak adına önemli bir eserdir. Baron de Tott gerek İstanbul'da gerek Kırım'da geçirdiği sürede yaptığı gözlemleri bu iki ciltlik eserde bir araya getirmiştir. Eserin Türkçeye tercümesi *Türkler ve Tatarlar Arasında* adıyla basılmıştır. Baron de Tott'un Doğu'da kaldığı süre göz önünde tutulursa bu eserdeki bilgilerin önemli olduğu bir gerçektir. Öte yandan son yıllarda Ferenc Tóth tarafından Baron de Tott üzerine yapılan çalışmalar da Hanlığın son dönemi siyasi tarihini anlamak adına son derece önemlidir. Ferenc Tóth'un XVIII. yüzyılda Fransa'nın askeri ve siyasi bağlamda Karadeniz politikasına odaklanan eserlerinin başında “*La Guerre Russo-Turque (1768-1774) et la Défense des Dardanelles* (Paris: Economica, 2008) ile *La Correspondance Consulaire de Crimée du Baron de Tott (1767-1770)*, ISIS Press, İstanbul 2014 isimli çalışmaları gelmektedir. İlk eserde Küçük Kaynarca

Kırım Hanlığı'ndaki ilk Fransız konsolosu Ferrand, konsolosluk henüz kurulmadan önce, 1702 dolaylarında Kırım Hanlığı'na gelmiş ve ömrünün sonuna, yani 1722 senesine kadar da Kırım'da yaşamıştır. Ferrand'ın aynı zamanda Kırım Hanı'nın başhekimi olması sayesinde doğrudan gözlemleri ve seyahat notlarından, XVIII. yüzyılın başında Kırım Hanlığı coğrafyasının sosyo-kültürel panoraması hakkında birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Nitekim Ferrand'ın mesleği, Hanın mahrem çevresine girmesine olanak vermiştir. Kırım Hanlığı tarih yazımı için oldukça dikkate değer gözlemler içeren Ferrand'ın notları, şimdiye kadar literatürde hak ettiği yeri bulamamıştır. Öte yandan Ferrand, hem Kırım'da Cizvit misyonunun kurulmasının hem de 1769 senesine kadar Kraliyetin Bahçesaray'a konsolos tayin etmesinin önünü açan isimdir. Versay'ın Karadeniz ve Kırım politikaları merkezinde Osmanlı-Kırım-Fransa ilişkilerinin tarihsel sürecinin başlangıcının anlaşılması ve detaylandırılması amacını taşıyan bu çalışma, Ferrand'ın seyahat notlarının yanı sıra Fransız arşivlerinden elde edilen belgelere dayanmaktadır.

1. XVIII. Yüzyılın Başında Kırım Hanlığı ve Fransa

Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun metbûsu statüsündeki Kırım Hanlığı ile formel ve düzenli diplomatik ilişkiler kurma teşebbüslerinin genel olarak iki genel amaca yönelik olduğu söylenebilir: Bunlardan ilki, yabancı bandıralı gemilerin Karadeniz'de ticaret yapmasının yasaklaması karşısında Fransa'nın Levant ticaretinin bir uzantısı olarak gördüğü bölgeye yönelik açılım arayışları; diğeri ise Kırım Hanlığı'nda iktisâdî hayatın büyük oranda bağlı olduğu köle ticareti ile ilişkilidir. Fransa'nın Doğu Hristiyanlığı üzerindeki nüfuz kaygısı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki köleleştirilmiş Hristiyanların sorunları ve azat edilme meseleleriyle ilgilenmesine ve bu alanda Osmanlı tebaası olan gayr-ı Müslimlere ruhani destek sağlamaya teşvik ediyordu. Fransa'nın Levant'ta yürüttüğü Katolikliğin hamisi olma yönündeki politikası, hem Avrupa'daki nüfûz ve prestij arayışı açısından hem de Levant'ta yaratmak istediği ekonomik ve siyasi üstünlük kurma çabası açısından da dikkate değer bir meseledir. Doğu Hristiyanlığı söz konusu olduğunda XVI. yüzyıldan itibaren Bizans'ın siyasî vârisi olma iddiasıyla yükselen ve XVIII. yüzyılın başında Rusya İmparatorluğu'na dönüşen Moskova Devleti'nin Doğu Avrupa'da bir politik ve askerî güç olarak ortaya çıkışı da Fransa'nın dikkatlerini Karadeniz'e yöneltmesinde etkili bir faktör olarak görülmeliydi.

Fransa'nın Levant ve periferisinde dinî prestij ile nüfûzu, XVII. yüzyılın ortasından itibaren öncelikle Cizvit misyonerleri aracılığıyla kurumsallaşmıştı. Kapitülasyonların Fransa'ya tanıdığı kimi ayrıcalıkları da bu noktada hesaba katmak gerekir.⁶ Dahası, Kırım Hanlığı'na tayin edilen konsolosların esas vazifelerinin Karadeniz ticaretinde Fransa'ya rakipleri karşısında üstünlük sağlamak olduğu görülmektedir. Her ne kadar Katolik tebaanın sorunlarıyla Kırım'da yaşayan Katolik Cizvitler meşgul oluyormuş gibi gözükse de Fransa hariciyesi bölgedeki gayr-ı müslim halkı yakından takip ediyordu. Bu sebeple Kırım'da kurulan Fransız konsolosluğunun temel motivasyonu ekonomik ve politik unsurlardı.

Kefe'nin 1475 yılında, Kili ve Akkırman'ın ise 1484'te Osmanlılar tarafından alınmasının ardından Karadeniz artık dışa kapalı bir "Türk gölü" haline gelmişti.⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun XV. yüzyılın sonunda kuzey sınırlarında oluşturduğu

Anlaşılmasına kadar giden süreç, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Baron de Tott'un bu savaştaki Osmanlı adına etkisi ve rolü incelenmiştir. İkinci eserde ise Ferenc Tóth, Baron de Tott'un Kırım Hanlığı konsolosluğu görevi boyunca elçiliğe ve saraya yazdığı raporların neşridir. Raporların asılları Versay Kütüphanesi'nde (Bibliothèque municipale de Versailles) bulunmaktadır. Bu eser Baron de Tott'un raporlarının toplu bir şekilde ve transkripsiyonu yapılmış halde basılmış belge neşri olması sebebiyle, özellikle 1767-1769 seneleri açısından önemlidir. Yine aynı yazarın *Un Diplomate Militaire Français en Europe Orientale à la Fin de L'Ancien Régime-La Carrière de François Baron de Tott (1733-1793)*, ISIS Press, İstanbul 2011 başlıklı eseri de Baron de Tott'un Kırım misyonu da dâhil Şark görevini başından sonuna ele alan son derece önemli bir eserdir.

⁶Kapitülasyonlar ve Ahidnâmeler konusunda detaylı bilgi için bkz. *Capitulations ou Traités Anciens et Nouveaux entre la Cour de France et la Porte Ottomane, Renouvelés, augmentés l'an de J.C. 1740, et de la l'Égire 1153*, çev. Sieur Deval, L'Imprimerie Royal, Paris 1770, s. 7-48; Auguste Benoit, *Étude sur les Capitulations entre l'empire Ottoman et la France et sur la Reforme Judiciaire en Égypte*, Arthur Roussaeau, Paris 1980, 2-23; Gabriel Efendi Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Procès-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Parentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie*, I, Librairie Cotillon : F. Pichon, Paris 1897, 277-300; M. Belin, *Des Capitulations et des Traités de la France en Orient*, Challengel Ainé, Paris 1870, s. 57-117; G. Pélissier du Rausas, *Le Régime des Capitulations dans l'Empire Ottoman*, Arthur Rousseau, Paris 1911, s. 81-482; Linda T. Darling, "Capitulations", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, 1 (1995), 257-260; Güneş Işıksel, "Une épisode oublié de l'histoire des capitulations – Autour des Pergamene di Solimano des Archives d'état d'Ancone (1510-1526)", *Turcica*, LII (2021), 495-521.

⁷Karadeniz'in bir "Türk gölü" haline gelmesi elbette İstanbul'u Karadeniz'in bölgesel ekonomisinin de merkezine yerleştirmekteydi öyle ki şehir, tüm Avrupa'nın en büyük ve kalabalık şehri haline gelmişti. Bu aynı zamanda Charles King'in ifadesiyle, "padişahın isteklerine göre açılıp kapanacak etkili bir musluk" demektir (Karadeniz, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 137). Bu keyfiyetin Karadeniz havzasında yerleşik olan halkların ve mevcut ticari limanlarına yaptığı

bu jeopolitik keyfiyet, Kırım Hanlığı'nı Kazak ve Rus topraklarından gelen kürk ve av hayvanları gibi ticari değeri yüksek malların toplanıp İstanbul'a nakledildiği bir merkez haline getirirken diğer yandan da Hanlığın İstanbul'dan bağımsız olarak Akdeniz dünyası ile ticarî ve siyasî ilişkiler kurmasının önünde de engel teşkil etmekteydi. Nitekim Orkapı (Perekop), Özü (Dinyepr) nehri ve Azak Denizi gibi stratejik noktaların birleştiği bir alanda yer alan Kırım Hanlığı, kuzeyden gelen ticari hacmi ve pazar payı yüksek olan malların güneye nakledilmesini sağlıyordu. Karadeniz'in Osmanlı hâkimiyetine girip kapalı bir havza hâline gelmesiyle Kırım Hanlığı Karadeniz periferisiyle "yetinmek" zorunda kalmıştı. Ayrıca savunma açısından oldukça stratejik "doğal kale"yi andıran yarımada köle ticaretinin merkezine dönüşmüştü.⁸

1523'de Kırım Hanı I. Mehmed Geray'ın, Nogaylar tarafından katledilmesi, Hanlık içinde bir kargaşaya sürüklenmesine ve bu durumdan istifade eden Moskova Devleti'nin Kazan'a yönelmesine sebep olmuştu.⁹ Bir süre sonra Kazan ve Astarhan'ın Ruslar'ın egemenliğine geçmesi Kırım Hanlığı adına Kuzey ve İç Asya'dan gelen değerli ürünlerin, kürk, safran, mors dişleri, baharat, kök boya ve tuz gibi değerli tüketim mallarının nakliye yollarının değişme riskini de barındırıyordu. Hanlık böylesi bir ekonomik kaybın önüne geçmek için mücadele ederken, Osmanlı Devleti idaresindeki Azak ve Kefe'nin önemini kaybetmesine sebep olabilecek bir rota değişikliği, İstanbul açısından da istenmeyen bir durum olduğundan, Bâbiâli, Kırım Hanları'nın bu konudaki gayretlerini destekliyordu.¹⁰

1686'da dönemin Fransız Elçisi Girardin¹¹, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e yabancı gemi girmesi konusundaki hassasiyetini ifade ederken, "Osmanlı sultanının harem kapılarını açmak ile Karadeniz'e yabancı gemilerin geçişine izin vermek arasında bir tercih yapması gerekirse, ilkinin seçeceği" şeklinde bir metafor kullanmıştır.¹² Balkan ve Anadolu topraklarının adeta denizdeki bir uzantısı olarak görülen Karadeniz'in, kolaylıkla kaybedilebileceği endişesi, denize kıyısı olan vassal devletlerin, payitahta olan sadakatlerinden uzaklaşmamları adına sert tedbirlerin alınmasını ve korsanlık faaliyetlerinin Karadeniz'den uzak tutulmasını gerekli kılmıştı.¹³

1699 Karlofça Antlaşması'nın koşullarına bağlı olarak gelişen ve değişen devletlerarası ilişkiler, Karadeniz'in ekonomik ve ticari hayatında da yeniden şekillenmelerin önünü açmıştır. Antlaşma öncesinde ekonomik özerkliği olan Kırım Hanlığı, kendi ekonomik enstrümanlarıyla hareket edip, siyasi ilişkilerinde Osmanlı İmparatorluğu ile vasallığın yanında ortak fayda üzerinden bir denge oluşturulmuştu. Hanlar, her ne kadar ekonomik kontrolü sağlamaya yetecek kadar toprağa sahip olmasalar da, Moskova ve Polonya'nın ödediği vergiler, Kırım'a getirilen esirler için alınan paylar ve Osmanlıların gönderdiği çeşitli yardımlardan oluşan muazzam mali kaynaklara sahiptiler.¹⁴ Ancak Karlofça Antlaşması

olumlu veya olumsuz etkiler ayrı bir çalışma konusudur. Ancak Kefe eyaleti özelinde yapılan çalışmalar, Kefe-İstanbul arasındaki ticaret hattının XVIII. yüzyılda son derece faal olduğunu, Kefe Limanı'nın XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli ihtiyaçlarının temininde son derece önemli rol oynadığını göstermektedir. Kefe eyaletinin Osmanlı ve Karadeniz'deki ekonomik rolü hakkında bakınız: Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayınlar, İstanbul 2004; ayn. yzr., *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, I: The customs Register of Caffa, 1487-1490*, Ukrainian Research Institute, Harvard University Press, Cambridge 1996; ayn. yzr., "The Question of the Closing of the Black Sea Under Ottomans", *Arkheion Pontus*, XXXV (1979), 74-110; W. Barthold, "Kefe", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, VI (1977), 535-537; M. Berindei - G. Veintin, "Réglement de Süleyman 1er concernant le Liva de Kefe", *CMRS*, XVI/1 (1976), 57-104; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1700*; ayn. yzr., "Kefe", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV (2002), 182-184; ayn. yzr., "XVI. Yüzyılda Kefe'nin Yakın ve Uzak Hinterlandı ile Ticareti", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s.1157-1163; Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*; Ensar Köse, "Kefe Limanı ve Karadeniz Ticareti (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, V/12 (2015), 24-56; Anne Popescu, "La Mer Noire Ottomane: Mare Clausum? Mare Apertum?", *Enjeux Politiques, Économiques et Militaires en Mer Noire (XIV-XXI Siècles)*, Faruk Bilici, Ionel Căndea, Anca Popescu, Musée de Braila-Editions Istros, Braila 2007, s. 141-170.

⁸Kırım yarımadasının erken modern dönemde jeopolitik önemini bir tarihçi "doğal kale" olarak ifade eder. William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, The University of Chicago Press, London-Cahicago 1964, s.12.

⁹Michael Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Indiana University Press, Bloomington, 2002, s.100. Ayrıca Moskova'nın cennet savaş sahnesinde erken modern dönemdeki askerî ve politik baskı siyasetinin tahliline burada yer ayıramayacağımızdan dolayı bu hususta bkz., Jean Paul Le Donne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*, Oxford University Press, Oxford-New York 2004, s. 23-29.

¹⁰Alexandre Beningsen-Chantal Lemercier-Quelquejay, "La grande Horde Nogay et le Problème des Communications entre L'Empire Ottoman et L'Asie Centrale en 1552-1556", *Turcica*, VIII/2, Paris-Strasbourg, 1976, s. 204-205; Faruk Bilici, *La Politique Française en Mer Noire (1747-1789): Vicissitudes d'une Implantation*, ISIS, İstanbul, 1992, s.70; Halil İnalıcık, "The Question of the Closing of the Black Sea Under Ottomans", s.87.

¹¹Pierre de Girardin (Vaudreuil Senyörü), 1686-1689 yılları arasında Fransa'nın yirmi birinci büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kunalalp, Frédéric Hitzel, *Représentants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie (1797-1991)*, ISIS, İstanbul-Paris 1991, s.25.

¹²Paul Masson, *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Hachette, Paris 1911, s. 638.

¹³Charles King, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 137.

¹⁴Alan W. Fisher, "Les rapports entre l'Empire ottoman et la Crimée L'aspect financier", *CMRS*, XIII/3 (1972), 370.



Hanlık için adeta siyasi çalkantıların habercisiydi.¹⁵ Antlaşmanın onuncu maddesi kapsamında, Osmanlı ile komşu olan devletlerin sınır bölgelerinde yaşayan halkların güvenliklerinin ve özgürlüklerinin koruma altına alınması, ekonomisinin büyük kısmı köle ticaretine bağlı olan Kırım Hanlığı için ekonomik ve dahası siyasi krizin kapıda olduğu anlamına geliyordu.¹⁶ Keza Karlofça ile ekonomik özerkliğini neredeyse kaybederek, finansal ve hammadde açısından Osmanlı'ya bağlanan Kırım Hanlığı, 1700 senesinde Moskova Çarı ile imzalanan İstanbul Antlaşması'yla da Moskova Devleti karşısındaki üstünlüğünü kaybetmişti.¹⁷ Böylece XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı yardımları haricindeki neredeyse tüm ekonomik kaynaklarından mahrum kalan Kırım Hanlığı topraklarında, siyasi otoritenin de sarsılmasına sebep olacak bir dizi karışıklık tetiklendi.¹⁸ Her ne kadar Karlofça Antlaşmasıyla sınır devletleri olan ve aynı zamanda Kırım için köle ticaretinin kaynağını teşkil eden Rusya, Lehistan ve Ukrayna topraklarına akınlar yasaklanmış olsa da, özellikle Nogaylar gibi Hanlığa bağlı kabileler sınır komşularıyla yapılan bu antlaşmanın maddelerine riayet etme konusunda direnç gösteriyordu. Bu nedenle de yürürlüğe giren yağma girişimlerinin ve can güvenliğinin sağlanması karşısında alınan önlemler, Hansaray'ın kendi keyfiyeti olarak yorumlanıyor ve huzursuzluk yaratıyordu. Bu huzursuzluğun ilk göstergesi, çok geçmeden Nogay mirzalarının Hanzâde Gazi Geray etrafında toplanıp 1700 senesinde isyan etmesidir.¹⁹

Diğer yandan, XVII. yüzyılın ortasından itibaren yalnızca Atlantik'te değil Akdeniz'de de rakipleriyle ciddi mücadelelere girişen İngiltere karşısında XVII. yüzyılın sonuna doğru Akdeniz'deki, özellikle Levant'taki siyasi ve ticari etkisi tehdit altında olan bir Fransa vardı. Hatta Marsilyalı tüccarlar, ticarî gemilerinin güvenliğini sağlamak için İngiliz ve Hollandalılardan yardım istemek veya savaş gemisi kiralamak zorunda kalıyorlardı. *Memâlik-i Mahruse*'de İngilizler yüzde üç gümrük vergisi öderken, Fransızlar yüzde beş gümrük vergisi ödüyordu.²⁰ Maliye Nazırı Colbert zamanından (1665-1683) itibaren Fransa, Karadeniz ve Kızıldeniz'e yapacağı ticarî bir açılımın, Levant ticaretinde rakiplerinin önüne geçmek için kendi lehine yaratacağı avantajların farkındaydı. Bu nedenle XVII. yüzyıldan itibaren Fransa, Karadeniz kıyılarında ticarî etkinlik kazanmanın ve alternatif ticarî güzergâhlar oluşturma yollarını aramaya başladı. Bu hedef doğrultusunda Fransız elçi ve konsoloslar, görev yaptıkları devletlerle diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin yanında, Fransa Krallığının kara ve deniz ticareti için yeni fırsatlar ve yeni girişimler peşindeydiler. Öte yandan Kırım örneğinde olduğu gibi misyonerlerin korunması konusunda da hassasiyet gösteriyorlardı.²¹

Elçi Marquis de Bonnac²², Levant bölgesindeki Fransa için alternatif yolun ne olabileceği sorusuna dair iki öneride bulunmaktadır: Bunlardan ilki, Kırım ile ticaretin doğrudan yapılmasıydı böylece kürk ve deri gibi mallara kolaylıkla ulaşılabilirdi. İkincisi ise İran'dan Erzurum yolu ile Trabzon'a ulaşan İranlı tüccarların getirdiği mallara doğrudan erişim sağlamaktı.²³ Bu iki rotanın kesişim noktası olan Karadeniz, Bonnac'ın ticari stratejisi için oldukça önemli bir yerdedi. 1718 yılında Osmanlı-Avusturya arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın Avusturyalıların Tuna Nehri boyunca nehir ağzına kadar olan bölgede Karadeniz'e çıkmamak üzere ticaret yapmalarına, diğer yandan İranlı tüccarların Karadeniz ve Tuna boyunda, Osmanlı sınırları içinde mallarını taşımak için kullanmalarına izin veren maddeleri, Bonnac'ın projesinin

¹⁵Smirnov, *Osmanlı Döneminde Kırım Hanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul 2016, s. 418. Karlofça Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. Rifa'at A. Abou-El-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society*, 87/4 (1967), 499; Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV (2001), 504-507.

¹⁶Karlofça Antlaşması ve sonrasındaki sürecin Kırım Hanlığı'nı da içine alacak şekilde bir değerlendirmesi için bkz., Rifaat A. Abou-el-Haj, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of the American Oriental Society*, 89/3 (1969), 467-475.

¹⁷Gábor Ágoston, *The Last Muslim Conquest: The Ottoman Empire and Its Wars in Europe*, Princeton University Press, Princeton-Oxford 2021, s. 504.

¹⁸Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford 2014, s. 36.

¹⁹Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016, s. 419.

²⁰Faruk Bilici, *La Politique Française en Mer Noire*, s. 77; ayn. yzr., "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransa İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka", *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz), Ankara 1999, s. 480.

²¹Faruk Bilici, *La Politique Française en Mer Noire*, s. 77-78.

²²Tam adı Jean-Louis d'Usson Marquis de Bonnac (1678-1738)'tir. Başarılı bir devlet adamı olan Marquis de Bonnac, 1701 senesinde İsveç, 1707 senesinde Polonya, 1716-1724 yılları arasında ise İstanbul büyükelçiliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Treaties of the war of the Spanish succession and Historical and Critical Dictionary*, ed. Linda Frey-Marsha Frey, Greenwood press, London 1995, s. 52-54.

²³AMAE, CP (Turquie), tome 61, 14 Kasım 1718, f.68b; AMAE, MD, (Turquie), vol. 9, Memoire general au sujet du commerce des Français dans le Levant, remise par M. de Marquis de Bonnac au retour et son ambassade Constantinople en 1725, f. 27b.



şekillenmesinde kuşkusuz önem arz etmektedir. Bu sayede Fransa Devleti'nin, Akdeniz'deki rakipleri olan Hollanda ve İngiltere karşısında, avantajlı bir konuma geçeceğinin de farkındaydı.²⁴ Bu nedenle Kırım'la hemen hemen eş zamanlı olarak Trabzon'da da bir konsolosluk kurulması konusunda adımları ilk andan itibaren atmaktaydı. Bu konuda güvendiği isim ise bir Ferrand'dan sonra Kırım'a konsolos tayin edilecek olan Xavier Glavany'dir. Bonnac, Glavany'i Şubat 1720 senesinde Trabzon'a, Fransa adına kurulması planlanan ticari ağın gelişmesine yardımcı olması adına ön değerlendirme yapması için görevlendirir.²⁵

XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Fransa, kapitülasyonlarla birlikte elde ettiği, dilediği yerde konsolosluk açma hakkı ile Kırım'a İstanbul Büyükelçiliği'ne bağlı olarak konsoloslar göndermeye başladı. 1719-1769 tarihleri arasında yani toplam elli yıllık süreçte çeşitli fasılalarla dokuz Fransız konsolosu, Bahçesaray'da görev yaptı.²⁶ Bu konsosolardan Claude-Charles Peyssonnel, konsolosluk yıllarında aldığı notlardan oluşturduğu kitabı *Traite sur la commerce de la Mer Noire* isimli kitabında Kırım'a gönderilen konsolosların görevleriyle ilgili, "Hanlıktaki konsolosun esas vazifesi, Kralı'nın siyasi görüşüne hizmet etmektir"²⁷ diye yazmıştı. Bu amaca hizmet etmek adına Kırım'a 1719 yılında Fransa tarafından görevlendirilen ilk konsolos²⁸ Ferrand'dır²⁹ ve kendisi, yaklaşık 3 yıllık görevinin sonunda 1722 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir. Ferrand'ın ardından Xaverio Glavany 1722-1734; Jean-Michel I Venture de Paradis 1739-1745; Jean Victor Choquet, 1745-1748; Pierre Texier de Lancey 1748-1754; Claude-Charles de Peyssonnel 1754-1758 ve Pierre-Luc Fornetti 1758-1768 yılları arasında Fransa'nın Bahçesaray'da görev yapmış olan konsoloslarıdır.³⁰ Baron François de Tott ise 23 Haziran 1767 tarihinde Kral adına özel görevle yarımadaya gelerek Nisan 1769 tarihine kadar burada kalmıştır. Aynı yıl Baron de Tott'a çevirmen olarak eşlik etmesi amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa adına uzun yıllar görev yapacak olan Pierre Ruffin de tayin edilmiştir. Tott'un mayıs ayında ayrılmasından sonra Kırım Konsolosluğuna getirilen Ruffin, kısa bir süre sonra, Ekim 1769 tarihinde Ruslar tarafından tutuklanmış ve yaklaşık on ay kadar St. Petersburg'da hapsedilmiştir.³¹ Baron de Tott'un misyonundan önceki dönemde, Fransa'nın Kırım konsolosluğu, diplomatik bir kariyer olmaktan ziyade Hanla ve yakın çevresiyle devamlı münasebet halinde olmayı gerektiren şahsî ve özel bir pozisyondu. Bilhassa gönderilen ilk üç konsolosun aynı zamanda hekim olması, Hanla kişisel yakınlığın kurulması için bir avantaj sağlıyordu.

Kırım'da kurulacak diplomatik misyon, Fransa Devleti'nin hem Karadeniz ticaretinde etkinlik kazanmasının hem de bölgede değişen siyasi dengesinde nüfuz elde etmenin yollarını açabilirdi. Öte yandan Karadeniz'in kuzeyindeki Hırsitiyan kölelerin azat ettirilmesi ve/veya dini vecibelerini yerine getirebilmeleri amacıyla bölgeye gelen özellikle Cizvit misyonerlerin varlıkları da Fransa'nın bölgede diplomatik misyon kurmasının meşruiyetinin önünü açıyordu.³²

Fransa'nın Kırım Hanlığı'nda kurduğu konsolosluğun yapısında ve işleyiş tarzında, Levant'ta kurulan diğer Fransız konsolosluklarına göre bazı farklılıklar söz konusudur. XVII. yüzyılın sonundan itibaren, Fransa hizmetindeki tüm konsoloslar 31 Temmuz 1691'de düzenlenen merkezi atamayla atanırken; Kırım'a görevlendirilen konsoloslar İstanbul'da görev yapan büyükelçi tarafından seçilmiş ve görevlendirilmiştir. Diğer yandan, Levant bölgesinde kurulan diğer tüm konsolosların maaşları Marsilya Ticaret Odası tarafından karşılanırdı ve bu konsoloslar hem Marsilya Ticaret Odası'na

²⁴AMAE, CP (Turquie), tome 61, 14 Kasım 1718, f. 68a -69a

²⁵AN, Correspondance Consulaire, B1, 392, 29 Şubat 1720.

²⁶1767 yılında Kral adına özel olarak gönderilen Baron François de Tott'u, diğer konsosolardan özellikle gönderiliş prosedürü açısından ayırmak gerekir. Tott, İstanbul'dan görevlendirilmesi yapılmayan tek konsolostur. Robert Mantran, *Histoire de la Turquie*, Presses Universitaires de France, Paris 1968, s. 77; Faruk Bilici, *La Politique Française en Mer Noire*, s.24.

²⁷Peyssonnel, *Traite sur la commerce de la Mer Noire*, II, Cuchet Libraire, Paris 1787, s.330.

²⁸Anne Mézin, *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*, Ministère des Affaires étrangères, Paris 1997, s. 284.

²⁹Kimi eser ve kaynaklarda, ismin yazılışından kaynaklanan farklılıklarla karşılaşılabilir (Ferand ya da Féraud). Çalışmanın tamamında hekim-konsolosun adı Ferrand olarak kullanılacaktır. Sir Ferrand'ın ön ismi ne arşiv belgelerinde ne de literatürde geçmediğinden, tespit edilememiştir.

³⁰Anne Mézin, *age.*, s. 198; 284; 295-296; 322-323; 490-492; 538-540; 563-565; 568-571; 582-583.

³¹Anne Mézin, *age.*, s. 538-540; Anne Mezin-Catherine Vigne, *Les Français à Constantinople de François I^{er} à Bonaparte*, Geuthner, Paris 2020, s. 617.

³²Fransız Cizvit Misyonunun kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bkz. Gilles Veinstein, "Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au debut du XVIIIe siècle", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, X/ 3-4, Julliet-Décembre (1969), 414-458; Dilek Tiğlioğlu Kapıcı, *agm.*, 247-272.

hem de Fransa Denizcilik Bakanlığı'na karşı yükümlülüklerini yerine getirmekle mesuldüler. Oysa Kırım Hanlığı'nda görev yapan Fransız konsoloslarının harcama pusulaları büyükelçilik tarafından karşılanmaktaydı.³³ Konsolosların kaleme aldığı rapor, mektup ve harcamaları gösteren belgeler, doğrudan krala veya elçiye atfedilmekte ve Paris'e elçilik vasıtasıyla ulaşmaktaydı. Öte yandan, Hanlık'ta görevli Fransız konsoloslar, diğer tüm konsoloslar gibi ticari faaliyetlerin yürütülmesi, Fransızların bürokratik işlerinin sağlanması, Kral'ın himayesinde görülen Katolik Hristiyanların problemlerinin çözümü, Hristiyan kölelerin azat edilmesi gibi konularla doğrudan ilgileniyorlardı. Bağçesaray'da bir Katolik misyonun mevcudiyeti, Kırım'da konsolosluk kurulmasının arkasındaki sembolik gerekçelerinden biridir. Nihai hedefe hizmet etmek amacıyla şartların daha uygun hale getirilmesi konusunda konsolosların harcadığı mesai de önemlidir.³⁴ Zamanla bölgede siyasî koşulların değişmesiyle konsolosların Kırım Hanlığı yanında Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu ile de iletişimde önemli rol oynadığı görülür. Rusya'nın yükselişiyle birlikte Karadeniz havzasındaki gelişmeler, Fransa'nın bölgeyi doğrudan izlemesini gerekli kılmıştır.

2. Başhekim Ferrand ve Konsolosluğun Kuruluşu

Konsolosluğun kuruluşunun ne şekilde gerçekleştiğini görmek için öncelikle Ferrand'ın Kırım Hanlığı'nda yaşadığı süre hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bir hekim ve seyyah olan Ferrand ilk olarak Kırım'a 1700 dolaylarında gelmiş, II. Devlet Geray Han'ın ve müteakip altı hanın³⁵ hekimbaşlığını yapmıştır. 1670'lerde doğduğu anlaşılan Ferrand'ın, Güney Fransa'da Provance kökenli bir ailenin mensubu olduğu düşünülmektedir. Bazı kaynaklara göre, babası teğmen Antoine Ferrand (1603-1689), ablası ise Fransa'nın 1685-1689 yılları arasındaki İstanbul elçisi Pierre de Girardin'in eşi olan Elizabeth (Ferrand) de Girardin'dir.³⁶ Ön adı, doğum tarihi ve yeri hakkında kesin bilgilere ulaşamadığımız Ferrand'ın Kırım Hanlığı'na ne amaçla ve ne şekilde geldiği hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşamamış olsak da aile bağlarının onu Osmanlı topraklarına getirdiğini ve Türkçeyi bu vesileyle öğrendiğini varsaymak mümkündür. Ferrand'ın yazdığı ilk gezi notundan anlaşıldığı üzere, 1702 senesinde henüz 32 yaşındaydı.³⁷ Daha sonraki misyoner raporlarında, Büyükelçi Ferriol'un kendisiyle yakından alakadar olduğu görülmektedir.³⁸ Gelme sebebi ve şekliyle ilgili pek çok tahmin elbette yürütülebilir ancak Ferrand'ın Kırım Hanlığı'nda ilk olarak Katolik misyonu, ikinci olarak ise Fransız konsolosluğunun kurulması yolunda bir öncü adımlar attığı kesin olduğundan, onu bir maceraperest olarak değil, Kraliyet adına görevlendirilen ve mesleği hekimlik olan bir diplomat olarak düşünmek gerekir. Dini hassasiyetlerinin yanında mütecces-sisâne bir kişiliği olduğunu söylemek için elimizde fazlasıyla veri olan Ferrand, Barbara Kellner-Henkel'e göre, üçüncü defa hanlıktan çekildikten sonra Edirne'de ikamet eden Hacı Selim Geray Han ile İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla tanışmış, muhtemelen bu esnada Kırım'a davet edilmişti.³⁹ Anlaşılan o ki kısa zaman içinde Ferrand, hem Han'ın başhekimisi olması hem de mizacı dolayısıyla Kırım'da sevilen ve saygı duyulan biri hâline geldi. Ferrand'ın rolünün, Kırım'daki Cizvit misyonunun geleceği için oldukça önemli olduğunu daha sonra Claude Duban, Marquise de Torcy'e gönderdiği raporlarında açıkça yazmaktaydı.⁴⁰

Ferrand'ın Kırım Hanlığı'nda geçirdiği süreye dair bilgiye, kendi notlarının yanı sıra yarımada 1706 senesinde Cizvit

³³Veinstein, "Missionnaires jésuites", s. 451; Bilici *La Politique Française en Mer Noire*, s. 24.

³⁴Veinstein, "Missionnaires jésuites", s. 451.

³⁵Hacı Selim Geray (4. Kez tahta çıkışı 1702-1704), III. Gazi Geray (1704-1707), I. Kaplan Geray (1707-1708, 1713-1716), II. Devlet Geray (2. Kez tahta çıkışı 1708-1713), Kara Devlet Geray (1716-1717), III. Saadet Geray (1717-1724).

³⁶Anne Mezin-Catherine Vigne, *Les Français à Constantinople de François I^{er} à Bonaparte*, s. 277-278.

³⁷"Voyage de Crimée en Circassie par le pays des Tartares Nogays, fait l'an 1702 par le sieur Ferrand, médecin français", *Lettre édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*, Nouvelle édition, Mémoires du Levant, II, Lyon 1819, s. 222.

³⁸*Lettre édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*, s. 175-176.

³⁹Barbara Kellner-Henkel, "Mit dem Krimchan auf Streife im Tscherkesseland (frühes 18. Jahrhundert)", *Eine hundertblättrige Tulpe – Ein sadbarg lala Festgabe für Claus Schönig*, ed. Ingeborg Hauenschild, Barbara Kellner-Heinkele, Matthias Kappler, Berlin 2016, s. 251 (Almanca çeviride yardımcı olan Dr. Mikail Cengiz'e teşekkürlerimi belirtmek isterim).

⁴⁰*Lettre édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*, (Bundan sonra LEC), Nouvelle édition, II, Lyon 1819, s. 194.

misyonu kurmak üzere gönderilen rahip Claude Duban'ın notlarından da ulaşabiliyoruz. Ancak Xavier Glavani'nin⁴¹ raporlarında Ferrand'dan ve onun görevi boyunca yaşananlara yazdığı raporlarda hiçbir referans vermemesi ilginçtir, dolayısıyla Ferrand ile Glavani'nin fiilen hiç tanışmamış olması muhtemeldir. Ancak Glavani, kendisi gibi bir hekim olan ve yirmi yıla aşkın Hanın başhekimliğini yapmış Ferrand'ın adına tahmin edileceği üzere aşına olmalıydı.

Han'ın başhekimi olarak yakınında olmak Ferrand'a Hanlığın kalbinde olması münasebetiyle bazı ayrıcalıklar da sunuyordu; örneğin Kırım yarımadasında ve Batı Kafkasya'da, yani o dönemin Avrupası'nda “medeniyetten mahrum ve tehlikeli” olarak görülen bir coğrafyada güvenli bir şekilde seyahat etmesini sağladığı aşikardı. İlk olarak, 1702 yılında Çerkes bölgesine geçen Ferrand, bu gezisinden edindiği izlenimlerini iki raporda anlatmıştır. Herhangi bir diplomatik evrak olmaktan ziyade, tamamen kişisel gözlemlerden derlenmiş seyahat günceleri olan bu notlar, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kırım Hanlığı ve Karadeniz'in kuzeyindeki halklarının yaşam biçimleri ve kültürleri hakkında bilgi edinmek adına oldukça değerlidir. *Relation touchant la Crimée, les Tartars Nogays, et le Kam des Tartares* başlığını taşıyan bu ilk risalede, Kırım Hanlığı ve yaşayan ahalî hakkında genel bilgiler verir.⁴² Ayrıca elyazması nüshası dışında “*Voyage de Krimée en Circassie par le pays des Tartares Nogays, fait l'an 1702 par le Sieur Ferrand, médecin français*” başlığı ile dönemin misyoner raporlarının matbu hale getirilmiş versiyonu olan *Lettre édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*⁴³ ile yine farklı seyahat notlarının bir araya getirilmesiyle oluşan *Recueil de Voyages au Nord* başlıklı derleme eserde “*Touchant la Krimée, les Tartares Nogais*” başlığı ile basılı haldedir.

1702'de Hacı Selim Geray Han, kalgay sultanı Gazi Geray Sultan'dan Çerkesya'da devam eden kargaşayı engellemek için bölgeye bir sefer düzenlenmesini istemiştir. Yapılan seferde kalgaya eşlik eden Başhekim Ferrand, sefer notlarını *Relation touchant la Crimée, les Tartars Nogays, et le Kam des Tartares*, ismiyle bir araya toplamıştır. Henüz XVIII. yüzyılın başında, Kırım yarımadasında ve Batı Kafkasya yamaçlarında, dönemin Avrupa dünyası için tehlikeli ve ‘medeniyetten mahrum’ görülen bir bölgeye askeri ve kısmen diplomatik bir sefere katılmak, Ferrand için şüphesiz önemli bir tecrübeydi. “Yarı pagan” ve “yarım inançlı” olarak görülen bu insanların yaşadıkları çetin coğrafya henüz tam olarak tanınmıyordu.⁴⁴ Bu sefere eşlik eden Ferrand özellikle Nogay halkına dair gözlem yapma fırsatı bulmuş ve dolayısıyla gündelik hayatlarına, yeme-içme kültürlerine dahası gittiği şehirler hakkında çeşitli bilgiler toplamıştır.

*Relation d'un voyage du Kam de Tartarie*⁴⁵ Ferrand'ın konsolos ünvanıyla, III. Saadet Geray'ın Çerkesya'ya 1720'de düzenlediği sefere katıldığı sırada tuttuğu ikinci gezi notlarıdır. Burada genellikle gündelik hayata dair bazı bilgiler veren Ferrand, gözlemlerinde özellikle avcılık ve gastronomi kültürüne değinmektedir. Her ne kadar gördüğü bölgenin coğrafi ve fiziki özelliklerini aktarmasa da Ferrand, gözlemleriyle yüzyılın sonunda Kafkasya'ya seyahat edecek olan Peter Simon Pallas'a da adeta öncülük etmiştir.⁴⁶

⁴¹Hekim olan Xavier Glavani Kırım Konsolosluğu'na 1722 senesinde atandı. Bu yıllarda, Hanlığın kendi içinde siyasi otoritesini sağlamlaştırma çabalarının devam ettiği görülmektedir. 1717 yılında sadece üç ay Kırım Hanı vasfını taşıyabilmiş Kara Devlet Geray'dan (hanlık, 1716- 1717) görevi devralan III. Saadet Geray (hanlık, 1717-1724), hali hazırda devam eden Çerkesya sınırındaki düzensizliği bastırmaya çalışmış ancak Bâb-ı Ali'yi ikna edip desteğini alarak düzeni sağlamaya gayret ederek bu bölgede iki yıl geçirmiştir (Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 466-467). Hanlık'ta 1724'e kadar sakin bir dönem yaşansa da 1724-25 yıllarında Şirin mirzaların Han karşısı mücadelesi başlamıştır. Gilles Veinstein tarafından “aristokrat ayaklanması” olarak nitelendirilen mirza isyanı sırasında, III. Saadet Geray Han'a refakat eden Glavani gözlemlerini raporlarla büyükelçiliğe sunmuştur (Bu konuda bkz: Gilles Veinstein, “La Révolte des Mirza Tatars Contre le Khan, 1724-1725”, *CMRS*, XII/3 (1971), 327-338). III. Saadet Geray'ın hanlıktan çekilip yerini II. Mengli Geray'a bırakması, Cizvit misyonu açısından pek de olumlu bir durum olarak değerlendirilmedi (LEC, s. 227). Yeni Han'ın tutumu konusunda endişe duyulması üzerine Konsolos Glavani, bir süreliğine İstanbul'a döndü. Bu sırada rahatsızlanan Mengli Geray'ın hastalığını misyon rahibi La Tour tedavi edilmesi, misyon ve Hanlık arasındaki ilişkilerin yeniden gelişmesini sağladı. Mengli Geray'ın Hanlığının İstanbul tarafından onaylanması amacıyla İstanbul'a yaptığı ziyarette, Kırım konsolosluğu ve misyon sorumlusu olması konusunda Hekim Xaviero Glavani'nin tavsiye edilmesi üzerine alınan olumlu cevap üzerine, Glavani 1725 yılı Nisan ayında yeniden göreve başlamak üzere İstanbul'dan hareket etse de Hanlık'ın siyasi çalkantısının devam etmesi sebebiyle Kırım'a ancak Eylül ayında ulaşabildi. “*État de Dépenses*”, AMAE, CP (Turquie), tome 72, f. 25b (?1725). Veinstein, “La Révolte des Mirza Tatars”, s. 328). 1734 senesine kadar Kırım konsolosluğu görevine devam eden Glavani, daha sonra kardeşinden kalan angora yünü ticaretiyle ilgilenmek üzere Ankara'ya geçmiştir (Mezin, *Les Consuls de France*, s.322-323).

⁴²Söz konusu gezi notlarının el yazma nüshası Paris Ulusal Arşivi'ndedir AN, K 1347, no. 18.

⁴³“*Voyage de Crimée en Circassie par le pays des Tartares Nogays, fait l'an 1702 par le sieur Ferrand, médecin français*”, *Lettre édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*, s. 221-242.

⁴⁴Barbara Kellner-Heinkele, “Mit dem Krimchan auf Streife im Tscherkesseland”, s. 249.

⁴⁵*Relation d'un voyage du Kan de Tartarie en Circassie faite par le Sr. Ferrand son medecin et consul de France en Crimée*, AN, K 1347, No 17.

⁴⁶Peter Simon Pallas (1741-1811) Alman zoolog ve botanikçidir. Alanında çağdaşları Buffon ve Linné ile eşit oranda tanınan bir bilim adamıdır. 1767 yılında St.Petersburg'dan davet alıp Rusya İmparatorluğu Bilimler Akademisi'nde görevlendirildi. Henüz pek çok yeri keşfedilmemiş olan Rusya'da, II. Katerina'nın insiyatifiyle büyük keşif gezileri hazırlandı. Yaptığı bu gezilerle Pallas, paleontoloji, coğrafya, jeoloji, etnografi ve dilbilim alanında katkılar vermiştir. 1783-1784'te

Ferrand söz konusu gezi notlarını kendisi bir “keşif gezisi” olarak adlandırır. Zira 1720 senesinin şubat ayında asi Geray hanzâdelerinin Hanlık güçlerinden saklanmak için kullandıkları bu bölgeye sefer düzenleyen III. Saadet Geray, ilk olarak bir süredir köle vergisini ödemeyen Çerkes beyleriyle görüşür. Ferrand’a göre bu bölgedeki huzursuzluk yalnızca Han’ın tahtını tehdit etmekle kalmamakta, aynı zamanda ekonomik olarak da Hanlığı zayıflatmaktadır. Hanlık için stratejik ve ekonomik özelliği tartışılmaz olan bu bölgeye yapılan bu seyahat, Ferrand’a göre ilerleyen günlerde coşkulu şöenlerin ve av gezilerinin yapıldığı bir ziyafet havasına bürünmüştür. Bu esnada Ferrand, Çerkes beylerini yakında tanıma, Çerkeslerin şöenlerdeki ritüel ve adetlerine şahit olma şansı elde etmişti.⁴⁷ Bahçesaray’dan Han ve maiyeti ile birlikte 20 Şubat 1720 tarihinde ayrılan Ferrand, Çerkes topraklarına yaklaşık iki ayda ulaştı. Av tutkunu olan Kırım Hanı, sefer boyunca pek çok yerde avlanmak için konaklar ve kurulan kamplar, adeta birer av şöenine dönüşür.⁴⁸ Ferrand’ın geride bıraktığı metinler uzun yıllar Kırım Hanlığı’nda kendi iradesiyle kalmış bir Fransız’ın kimi zaman sarkastik, kimi zaman şaşkın ama çoğunlukla olayları ve kişilere dair sübjektif notlarıdır. Ferrand’ın yazdığı bu iki seyahat notunun ortak özelliği, kişisel gözlemlerine ve yaşadıklarına dayanan adeta otobiyografik metinler olmasıdır.

Ferrand, Hanlık topraklarında karşılandığı misafirperverliği sıklıkla zikreder; örneğin, Çerkesya’ya geçtiği sırada beylerden birisinin kendisine karşı gösterdiği derin hürmetten bahseden başhekim, hatta bu Çerkes Beyinin yeğenlerinden biriyle evlenmesini bile teklif ettiğini anlatan bir anektot aktarır. Bu hikâye aynı zamanda Bahçesaray’da Katolik misyonun kurulması için belki de ilk motivasyonlardan biridir:

Bey bana, Kırım’dan ayrılmamam şartıyla yeğeni ile evlenmemi ve çeyiz olarak yirmi Çerkes köle kızı vermeyi teklif etti. Beyin yeğeni çok güzeldi, onunla yalnızca işaretlerle konuşabiliyordum. Ben ayrılınca ağladı ya da en azından öyle davrandı. Babasına beni takip etmesini önlediği için sitem etti. Beni kendisine ruhunun kurtuluşu ve mutluluğu vermem için gökyüzünün gönderdiğini söyledi. Ben de ona bir haç bıraktım, onu vaftiz ettim ve her gün haçı öpmesini tavsiye ettim. Babasını ve diğer aile üyelerini de vaftiz ettim. Bey biraz daha Müslümanlığa meylediyordu.⁴⁹

Burada dikkat çeken husus, Ferrand’ın gezilerinde tuttuğu notlarının elyazması nüshası ile matbu nüshasının birbirleriyle son derece girift ve çelişkili bir içerikte olmasıdır.⁵⁰ Kendisinin idealist bir hekim olmak yanında dini adanmışlıkla hareket ettiğini ileri sürmek için elimizde yeterince bilgi olan Ferrand’ın, Kırım Hanlığı sınırlarındaki Cizvit Misyonerlerin misyon kurasında başlıca figürlerden biri olduğu bilinmektedir. Keza, 1704 senesinde İstanbul’dan yaptığı ziyaretten Bahçesaray’a dönerken yanında kendisine eşlik eden Polonyalı Cizvit misyonerin olduğu bilinmektedir.⁵¹ Söz

Rus İmparatorluğu’nun güney eyaletlerini gezdi ve Kırım ziyareti sonunda, *Description physique et topographique de la Tauride* isimli eşsiz eseri geride bıraktı (Sylvie Archambault, “Peter Simon Pallas (1741-1811), un naturaliste parmi les mots”, *Histoire Épistémologie Langage*, XXIV/1 (2010), 69-91.

⁴⁷Ferrand, *Relation d’un voyage du Kam de Tartarie*, AN, K 1347, no17, f.1a-2a.

⁴⁸Ferrand, *Relation d’un voyage du Kam de Tartarie*, f.1a.

⁴⁹Ferrand, *Relation touchant la Crimée, les Tartars Nogays et le Kam des Tartars*, AN, K 1347, no. 18, fol. 5a; “Touchant la Krimée, les Tartares Nogais”, s. 139.

⁵⁰Her ne kadar gezi notları farklı isimlerle müstakil olarak hem matbu hem de el yazması olarak karşımıza çıksa da bu her bir nüshanın ortak pek çok noktası vardır. Öte yandan bu notların tüm formları tek tek incelendiğinde her bir nüshanın kendine has bazı küçük ifade değişiklikleri ve imla farklılıkları barındırdığı da dikkat çekmektedir. Bunlardan en belirginini yukarıda bahsettiğim hikâyede görülür. Ferrand bu hikâyeyi tarihsel olarak ilk kez 1702 tarihli gezi notunda yukarıda ifade edildiği şekliyle ele almıştır. Hikâye 1718 tarihli seyahat notlarının birleşiminden oluşan *Recueil et Voyages au Nord* (contenant divers mémoires très utiles aux commerce de la navigation, IV, Amsterdam 1718) isimli derleme eserde, hikâye yazarın ilk kez kaleme aldığı haliyle yer alırken, misyoner mektuplarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş *Lettre Édifiantes* serisinde arşiv kayıtlarında var olan “Çerkes kızı ve ailesini vaftiz etme ritüeli”, vaftiz edilmenin şartlarını taşımayan kişilerin vaftiz edilmesi, törenin uygun koşullarda gerçekleştirilmemesi sebebiyle dini kurallarla uyumlaması sebebiyle değiştirilmiş ve bambaşka bir şekilde aktarılmıştır: “Onları vaftiz etmek için sabırsızlanıyordum fakat öncelikle dinimizin başlıca sırlarını onlara öğretmem gerekiyordu. Fakat onların dillerini bilmiyordum ve Müslüman olan çevirmenime güvenerek bunu anlatmak istemediğimden bu planımı Bahçesaray’dan bir misyonerle gelme fırsatını bulacağım başka bir zamana erteledim.” “Voyage de Crimée en Circassie par le pays des Tartares Nogays, fait l’an 1702 par le sieur Ferrand, médecin français”, s.222. Burada zaten tarihsel olarak henüz Bahçesaray misyonu kurulmadığı için aynı zamanda okuyucu için de yanlış bir algı oluşması söz konusudur. Ancak misyoner metinlerinin okurken her zaman eleştirel düşünmek ve ifadelerin varsa ilk haline ulaşmanın önemini gözler önüne seren bir örnek olması açısından bu parantezin önemli olduğu düşünülmektedir.

⁵¹Veba, 18. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz en sık karşılaşılan ve periyodik olarak tekrarlayan salgındır. Vebanın demografik etkilerini bu dönemde sağlıklı ölçüde belirlemek, eldeki nüfusla ilgili verilerin azlığı sebebiyle oldukça zordur. Osmanlı İmparatorluğunda 18. yüzyılda veba ve etkileri hakkında ayrıca bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.21-25, vd; Yaron Ayalon, *The Black Death and the Rise of the Ottomans*, Cambridge University Press 2014, s.21-60.

konusu misyonerin o yıllarda başlayan ve yaklaşık yirmi bin kişinin hayatını kaybettiği⁵² veba salgınında vefat etmesinin ardından, Ferrand şahit olduğu “hüzünlü hikayeleri” dönemin elçisi Ferriol ile paylaşmıştır. Ferrand'ın özellikle Hristiyan ahalinin ahvalini paylaştığı bu raporlar aynı zamanda Büyükelçi Ferriol'un Kırım Hanlığı'nda bir Katolik Cizvit misyonun kurulması için harekete geçmesi için de vesile olmuştur.

Ferrand, yalnızca Kırım Hanlığı'nın toplumsal yapısı hakkında değil aynı zamanda Cizvit misyonun Kırım Hanlığı'nda gösterdiği faaliyetlerin hakkında da bilgi aktarır. İstanbul elçisi Ferriol, Kırım'da kurulacak olan misyonda, gayretli çalışmaları ile bilinen aynı zamanda Hristiyan gençlerin eğitimi konusunda da başarılı olacağına inandığı Cizvitlerin görev alması gerektiğini düşünüyordu.⁵³ Yani Kırım'a Cizvitlerin gönderilmesinin elçinin özel bir tercihi olduğu söylenebilir. Ancak Ferriol, Cizvitlerin bölgede misyon kurmasının Fransa tarafından desteklenirken yine de bunun sonuç getirecek bir teşebbüs olup olmayacağından emin değildi. Bu teşebbüsün bir sonuç alabilmesi için o güne kadar hali hazırda Han'ın güvenini kazanmış Ferrand'ın stratejik bir kişilik olduğu açıktır ve Hekim Ferrand'a eşlik eden rahip Duban, bu dönemde Kırım Hanlığı'na gönderildi. Duban, Han III. Gazi Geray'a sunulmak üzere bir mektup ve Han'ın ailesi için hediyeler sunmak üzere huzura kolaylıkla kabul edildi.⁵⁴ Han'ın Ferrand'a olan itimatı o denli yüksekti ki misyonerlerin onunla birlikte gönderilmesi bir noktada yeterli görülmüştü.⁵⁵ Kırım'da 1706 senesinde kurulan Cizvit misyonun varlığı Fransa için yalnızca Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Hristiyan halkın üzerinde hakimiyet kurma anlamına gelmiyordu aynı zamanda ticari ilişkilerin geliştirilmesi anlamına da geliyordu. Bonnac, misyon aracılığıyla Fransız tüccarların Karadeniz'de müstakil olarak ticaret yapabileceklerine inanıyordu.⁵⁶ Bahçesaray'da kurulması planlanan konsolosluğun Osmanlılar tarafından da onaylanması gerekiyordu çünkü bu aynı zamanda Karadeniz'de yabancı bandıralı gemilere uygulanan yasaklamaların da Fransa adına aşılması anlamına da geliyordu.⁵⁷

Büyükelçi Bonnac'ın 1716 yılında görevine başlamadan önce kendisine verilen talimatnamede, tıpkı seleflerine olduğu gibi Bonnac'a da Katolik dininin desteklenmesi, Levant'ta Fransız ticaretinin korunması ve geliştirilmesi ile Kudüs'teki Kutsal Mezar (Kamame / Kiyame) Kilisesi'nin yıkılan kubbesinin Latin ruhbanlar tarafından yeniden inşası için gereken iznin sağlanması görevleri verilmişti. Söz konusu tamiratın Latin kilisesi tarafından gerçekleştirilmesi konusunda, 1718 yılında aldığı fermanla Marquis de Bonnac aynı zamanda Fransa'nın Levant Hristiyanlığı üzerindeki hami rolünü de güçlendirmişti.⁵⁸ Bu başarının ardından yaklaşık iki yıl sonra Kırım Hanlığı topraklarında ilk kez bir konsolosluğun kurulması elbette tesadüf değildir. Elçi Bonnac, 21 Temmuz 1719 tarihli mektubunda, “sonunda vezir-i azâmdan Kırım'da bir konsolosluğun kurulması konusunda izin istediğini” adeta müjdeleyerek bildirir. Lâkin kurulacak olan bu yeni konsolosluğun asıl amacının “Cizvit Misyonunun desteklenmesi ve hatta burada bir Katolik kilisesi inşa etmek” olduğunu da belirtmeyi de ihmal etmez.⁵⁹ Bu görev için en uygun isim, sadece Han'ın uzun yıllardır çok yakınında olduğu için değil aynı zamanda on beş yıldan uzun süredir Kral adına bu bölgede hizmette bulunan Ferrand'dan başkası değildi.⁶⁰

Ferrand'ın konsolosluk görevine tayini konusunda elimizde net bir tarih olmasa da 1720 yılının mart ayında Elçi Bonnac, III. Saadet Geray Han'a yazdığı mektubunda, Bahçesaray'a konsolosluk kurulmasının Fransa adına son derece olumlu bir gelişme olduğu ifade eder. Uzun yıllardır hanın başhekimi olan ve vazifesini başarıyla yerine getiren Ferrand'ın bu göreve olan münasipliği bir kez daha vurgulanır. Ayrıca konsolosun başlıca vazifesinin Hanlık topraklarında hali

⁵²LEC, s. 175.

⁵³Ferriol'dan Torcy'e, AMAE, CP (Turquie), tome 45, f. 131a (5 Nisan 1707).

⁵⁴Ferriol'den Torcy'e, AMAE, CP (Turquie), tome. 45, f. 39b (6 Temmuz 1706); Ferriol'dan Kardinal La Trémouille'e, tome 45, f. 67a (1 Eylül 1706).

⁵⁵Ferriol'dan Torcy'e, AMAE, CP (Turquie), tome. 45, f. 97a-b (2 Kasım 1706).

⁵⁶AMAE, CP (Turquie), tome. 61, f. 70a (14 Kasım 1718).

⁵⁷AMAE, CP (Turquie), tome 58, f. 25a (18 Temmuz 1717).

⁵⁸Bonnac'dan Kral'a, AMAE CP (Turquie), tome 58, f. 79a (25 Eylül 1717).

⁵⁹Bonnac'dan, AMAE, CP (Turquie), tome 61, f. 215a-b (21 Temmuz 1719); Bonnac'dan, AN, Correspondance Consulaire, BI, 391, 16 Ağustos 1719.

⁶⁰Bonnac'dan, AN AE, B¹ 391, 22 Ağustos 1719.



hazırda kurulmuş olan Katolik Cizvit misyonun çatısı altındaki Hristiyan tebaanın güvenliği ile Fransa ile Kırım Hanlığı arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi olduğu da ifade edilir.⁶¹ Böylece Ferrand, Ferriol ile İstanbul'da yaptığı görüşme ile misyonun kurulmasını sağlamasının ardından, 1720 senesinde Kırım konsolosluğu göreviyle gerek misyonun devamı gerekse de Fransa'nın Karadeniz bölgesine nüfuzu adına hayatî bir adım daha atmış oluyordu. Ferrand, konsolosluk görevi yanında yaklaşık yirmi yıldır başarılı bir şekilde yerine getirdiği saray hekimliği vazifesine de devam etmiş, Geray hanesi nezdindeki güvenilir konumunu korumuştur. Hattâ bu konumunu Kırım Hanlığı'nda ilk kez bir Hristiyan devlet adına daimî bir konsolosluğun açılmasını sağlayarak taçlandırmıştı.

Kırım Hanına yazdığı 1720 tarihli mektubunda Bonnac, Kırım'da bir Fransız müessesinin kurulmasına izin verilmesinden duyduğu memnuniyeti samimi bir şekilde dile getirir. Bu göreve zaten Hanın uzun yıllardır güvenini ve dostluğunu kazanmış olan Hekim Ferrand'ın layık görülmesinin, Han tarafından memnuniyetle karşılanmasını ümit ettiğini ifade eder. Bonnac, bu başarıda Ferrand'ın uzun yıllardır Hanlıkta geliştirdiği sağlam bağların yanında, bölgeye önceki yıllarda gelip faaliyet gösteren Cizvit misyonerlerin büyük bir payı olduğunu kaydeder. Diğer yandan söz konusu diplomatik misyon, burada yürütülmesi planlanan ticarî faaliyetlerin geliştirilmesi ve canlandırılması yani Fransız tüccarların deri, balmumu ve kereste gibi mallara ulaşmasını kolaylaştırıcaktı.⁶² Bonnac, Fransa'nın Karadeniz'deki ticari hacmini büyütme amacıyla Kırım Hanlığı topraklarında kurulacak olan konsoloslukla eş zamanlı olarak Trabzon'da da bir konsolosluk kurulması yönünde çalışmalara başlamıştı.⁶³

Elçi Bonnac, Kırım misyonunun açılmasıyla Karadeniz'in kapalılığı meselesini birbirinden bağımsız olarak ele almaz. Ona göre bu iki mesele aynı zamanda birbirinin kaderini de tayin etmektedir. Bu sebeple, vezir-i azam ile görüşmesinde, bu konu ile ilgili yapılacak bir anlaşma ve Fransa Kralı'na tabi vatandaşların Karadeniz'de seyahat etmelerinin Kırım, Trabzon veya diğer Karadeniz limanlarına ulaşmalarının önündeki engelin kaldırılmasını görüşmüştür. Böylece, elde edilen izinle Trabzon üzerinden Karadeniz'deki ticari faaliyetlere doğrudan dahil olmak ve Kırım'daki Hristiyan kölelerin satın alınması için daha çok tüccarın bölgeye geleceğini düşünmekteydi. Bu iki meseleyi vezir-i azama bildiren Bonnac, kendisine verilen cevapta "Kırım, Trabzon ve İran için talep ettiği pasaport taleplerinin sorunsuz bir şekilde yerine getirileceği konusunda söz aldığını" ifade eder.⁶⁴

Konsolosluğun kuruluşunun ilk yıllarını, Katolik misyonun faaliyetlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Misyonla aynı çatıda kurulan ve Kırım Hanlığı bünyesindeki ihtiyaç sahibi özellikle Hristiyan tebaanın faydalanması için kurulan hastanede gün geçtikçe daha fazla insana hizmet veriliyordu. Misyonun kurulmasında ve Kırım'a görevlendirilen Cizvit rahip Claude Duban'ın Hanlık içindeki faaliyetlerine Ferrand bizzat hekim olması sebebiyle yardım ediyordu.⁶⁵ Elçi Bonnac'ın, esasen misyonun ve misyon içindeki rahiplerin korunması ve desteklenmesi yönünde açıkça bir çabası vardı. Burada yapılan ve yapılması planlanan her türlü faaliyetin de Kırım Hanı'nın rızasına bağlı olduğunun farkında olan elçi, hem rahiplerin toplum içindeki mevcut düzeni bozacak hal ve hareketlerden uzak durmalarını istemekte hem de Han'ın halihazırda güvenip Başhekimlik payesini verdiğini Ferrand'ı misyonun içinde doğrudan yer almasını istemekteydi.⁶⁶

1722'de III. Saadet Geray Han, Marquis de Bonnac'a yazdığı mektup, artık sağlık durumu iyi olmayan Ferrand tarafından bizzat ulaştırılır. Han, sadık bir şekilde kendisine hekim olarak hizmet eden Ferrand'ın, hizmetlerinden son derece memnun olduğunu dile getirmekteydi. Ayrıca konsolosluk makamında iki yıldır görev yapan Ferrand'ın bu hizmeti için devletinden hiçbir ödenek veya maaş almadığını dile getirmekteydi. Elçiye gönderdiği bu mektupta "*mesfûr Senyör Ferrand hizmet-i tabâbet ile her zaman yakınımızda bulunması lazım olmağla*" diyen ve artık kendi sağlık durumu da iyi

⁶¹BNF, Suplement turc, no. 835, f. 39.

⁶²Lettre de Mgr. Marquis de Bonnac au Khan des Tartares, BNF, supplement turc, no. 835, f. 39. Bkz. EK-1

⁶³Bonnac'dan, AN, Correspondance consulaire, BI, 392, 29 Şubat 1720.

⁶⁴Bonnac'dan, AMAE, CP (Turquie), tome 61, f. 70a-b (4 Kasım 1718).

⁶⁵"Proposition a faire l'ambassadeur du Grand Seigneur", AMAE, CP (Turquie), tome 63, f.88b; "Articles a proposer concernant le commerce", AMAE, CP (Turquie), tome 63, f. 99b.

⁶⁶Bonnac'dan, AMAE, CP (Turquie), tome 57, f. 62a (13 Şubat 1717); Bonnac'dan AMAE, CP (Turquie), tome 61, s 42a (9 Ekim 1718); Veinstein, a.g.e., s. 444.

olmayan Han hekimbaşı Ferrand'ın Kırım'dan uzun süreliğine ayrılmasına razı değildir ve Kırım topraklarına bir an önce geri gönderilmesini ister.⁶⁷

III. Saadet Geray Han'ın Ferrand'a karşı duyduğu yakınlık ve alakayı ölümünün ardından M. de Bonnac'a gönderdiği mektupların içeriklerinden de takip edebiliriz. Örneğin 12 Ekim 1722 tarihli mektubunda III. Saadet Geray Han, Hanlık tarafından Ferrand'a tahsis edilmiş olan bir kölenin, konsolosun vefatından sonra İstanbul'da kaldığı bildirilmekteydi. Fransız Elçiliği isterse kölenin fidye bedeli ile serbest bırakılmasını sağlayabilirdi ancak kölenin Ferrand'ın o sırada henüz Kırım'da olan oğlunun yanına gönderilmesi bekleniyordu.⁶⁸ Bir yıl sonra kaleme alınan 18 Ekim 1723 tarihli diğer mektubunda ise III. Saadet Geray Han, Ferrand'ın İstanbul'da ikamet eden ve yetim kalan çocukları hakkında bilgi almak ister. Eğer ihtiyaçları var ise bunların karşılanması konusunda yardımcı olabilecek, Fransız Elçiliği'nin sahip çıkmaması durumunda çocuklara Hanlık sahip çıkabilecektir.⁶⁹ Marquis de Bonnac, Kırım Han'ına 9 Kasım 1723 tarihli mektubunda yetim çocukların Fransa'ya gönderilmesi ve kendilerine ödenek verilmesi konusunda çalışmalara başlandığı şeklinde cevabını verir.⁷⁰

Kırım Hanlığı'nda Fransa konsolosluğunun kurucusu olarak tarihe geçen hekim Ferrand'ın ölümünden sonra, Han'ın hekimliğini yürütecek kimse kalmamıştı. 6 Kasım 1722 tarihinde Kapıcıbaşı Mehmed Bari Efendi, Kırım Hanı'na yazdığı iki mektupta, bir süre önce vefat eden hekiminin yerine yeni bir hekim gönderilmesi talebinin Elçi Bonnac'a iletiliğini ifade eder. Mektupta Han'ın isteğine karşılık Xaverio Glavani adında, Fransa'da eğitim almış, oldukça donanımlı ve iyi yetişmiş olduğu ifade edilen bir hekim tavsiye edilir.⁷¹ İtalyan asıllı tüccar bir aileden gelen Xaverio Glavani, 1722 yılında Fransa Krallığı'nın Kırım konsolosluğu görevine atanan ikinci hekim oldu.⁷² Glavani bu görevden önce Bonnac tarafından 11 Mart 1720'den 23 Temmuz 1720'e kadar Trabzon ve çevresindeki ticari faaliyetleri incelemek üzere bölgeye gönderilmişti.⁷³ Fransa'nın bu yıllarda Karadeniz'deki ticari faaliyetlerini geliştirecek iki ana üssün kurulması konusunda bir projesi vardı.⁷⁴ İran'dan gelecek ipek ve türevi malların, Erzurum-Trabzon hattı üzerinden Kırım'a, buradan da Avrupa içlerine ulaştırılmasında konsolos Glavani'ye büyük bir sorumluluk düşüyordu.⁷⁵ Glavani Kırım Hanlığında konsolos olarak 1722-1734 yılları arasında kalmıştır. Kendisi tıpkı selefi Ferrand gibi Han ve çevresiyle kurmuş ve bu durumun, konsolosluğun ve misyonun amaçlarının gerçekleştirilmesi hizmet etmesi için çaba sarf etmiştir.

3. Sonuç

1719-1769 yılları arasında toplam dokuz Fransız konsolosu, Kırım Hanlığı payitahtında görev yapmıştır. Bu yıllarda Fransa, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Katolik ahalinin hamisi rolünü üstlenmeye çalışırken diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey sınırı olarak görebileceğimiz Kırım Hanlığı ile yakın ilişkiler kurarak buradaki gelişmelere tanık oluyordu. Kendisi için farklı ticari yollar arayışında olan Fransa, Levant'ta olduğu kadar Karadeniz'de de ticari faaliyetlerini gerçekleştirebilme amacını yerine getirmeye gayret ediyordu. Bu amaçların gerçekleştirilmesi ve bölgede siyasi güçlerden biri olma gayreti sonucu yürütülen diplomatik ilişkiler neticesinde, ilk olarak Elçi Ferriol'un girişimleriyle 1706'da Kırım Katolik Cizvit Misyonunun açılması; Elçi Bonnac'ın yürüttüğü diplomasiyle de 1719'da Kırım

⁶⁷Lettre du Kam des Tartares portée par M. Ferrand, BNF, supplement turc. no.835, f. 85. EK-2

⁶⁸BNF, supplement turc. no. 835, f. 101. Ferrand'ın tam olarak ne zaman vefat ettiğini belirleyemeyiz de Saadet Geray Han'ın 4 Temmuz 1722 tarihli mektubunda İstanbul Elçisinden, Ferrand'ın yeniden görevlendirilmesini rica ettiğini görmekteyiz (A.g.e., s. 92). Bu iki mektubun tarih bakımından birbirine çok yakın olması Ferrand'ın Temmuz ortası ile Ekim başı arasında vefat ettiğini göstermektedir.

⁶⁹Saadet Geray Han'dan Marquise de Bonnac'a, BNF, supplement turc. no.835, 18 Ekim 1723, f. 150.

⁷⁰Marquise de Bonnac'dan Kırım Tatar Hanı'na, BNF, supplement turc. no. 835, 9 Kasım 1723, f.154.

⁷¹Kapıcıbaşı Mehmed Bari'den Kırım Hanı'na Xaverio Glavani hakkında mektup, BNF, Supplement Turc, no. 835, 6 Kasım 1722, f. 114; aynı tarihli diğer mektup, f. 116.

⁷²BNF, supplement turc, no. 835, f. 114 ve f.116.

⁷³Mézin, *Les Consuls en France*, s. 322.

⁷⁴Echelle de Constantinople, AMAE, CP (Turquie), tome 72, f. 58a-58b (1725).

⁷⁵Andrezel'den, AMAE, CP (Turquie), tome 67, f. 283a (3 Kasım 1724).

Hanlığı'nda Fransız konsolosluğu kurumuştur. Başlangıçtan itibaren bu iki kurumu ve bu iki kurumun kurucu personelleri olan hekim Ferrand ve Claude Duban'ı birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

Hanın başhekimi ve Fransa'nın ilk Kırım Hanlığı konsolosu Ferrand, XVIII. yüzyılın başında hem diplomatik ilişkilerin gelişmesi hem de yazdığı gezi notlarıyla bölgenin sosyal ve kültürel özellikleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan önemli bir figürdü. Kariyerinde zamanla geliştirdiği kişisel ilişkilerin etkili olduğunu söylemek de aşırı bir yorum olmayacaktır. Ferrand yüzyılın henüz başında sebebini bilmediğimiz bir sebeple geldiği Kırım Hanlığı'nda hekimlik mesleği ile hayatını uzun süre idame ettirmesi ve diplomatik görevinin adeta ikinci sırada gelmesi dikkat çekicidir. Bu aynı zamanda, onun Kırım'da görevli haleflerinden en büyük farkıdır. İlişkilerini tamamen kendi bireysel girişimleri ile geliştirdiğini anladığımız Ferrand'ın, hekimlik mesleğini hemen hemen her ortamda kullanabilmesi onun için bu coğrafyada elbette büyük bir avantajdı. Her ne kadar hem konsolosluk makamının hem de Cizvit Misyonu'nun Kırım Hanlığı bünyesinde kurulmasına vesile olsa da Ferrand'ın asıl mesleği hekimlikti ve bu coğrafyada mesleği ile tanınarak uzun bir süre yaşamıştı. Dolayısıyla misyonun ve konsolosluğun kurulmasında Ferrand'ın diplomatik başarısından ziyade mesleki uzmanlığı ve Hanlıkla kurduğu olumlu ilişkiler önemli bir etkidir.



Hakem Değerlendirmesi
Çıkar Çatışması
Finansal Destek
Teşekkür

Dış bağımsız.
Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Bu çalışma Prof. Dr. Rüya KILIÇ danışmanlığında 2022 senesinde tamamladığımız "Fransız Kaynaklarına Göre Kırım Hanlığı (1700-1769)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara: 2022). Bu makaleye katkılarından dolayı ayrıca kendisine müteşekkirim

Peer Review
Conflict of Interest
Grant Support
Acknowledgements

Externally peer-reviewed.
The author has no conflict of interest to declare.
The author declared that this study has received no financial support.
This study is derived from the doctoral thesis entitled "The Crimean Khanate According to French Sources (1700-1769)" which we completed in 2022 under the supervision of Prof. Dr. Rüya KILIÇ (Doctoral Thesis, Hacettepe University Institute of Social Sciences, Department of History, Ankara: 2022). I am also grateful to her for her contributions to this article.

Yazar Bilgileri
Author Details

Dilek TIĞLIOĞLU KAPICI
1 Strazburg Eğitim Ataşeliği, Fransa
 0000-0003-4468-5657 dtiglioglu@gmail.com

Kaynakça | References

Arşiv Kaynakları:

Les Archives Nationales-AN, Affaires étrangères, B' 391; K 1347, no17, 18.

Les Archives du Ministère des Affaires Étrangères – AMAE, Correspondance Politique – CP, Turquie, tome.58, 61, 72.

AMAE, *Memoire et Document Turquie*, vol. 9, *Memoire general au sujet du commerce des Français dans le Levant, remice par M. de Marquis de Bonnac au retour et son ambassade Constantinople en 1725*. 1718.

Bibliothèque Nationale de France- BNF, Suplement turc, no. 835.

Basılı Eserler:

Abou-El-Haj Rifa'at A., "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society*, 87/4 (1969), 467-475.

_____, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of the American Oriental Society*, 89/3 (1969), 467-475.

Ágoston Gábor: *The Last Muslim Conquest: The Ottoman Empire and Its Wars in Europe*, Princeton University Press, Princeton-Oxford 2021.

Aktaş Sarı, Sema, *1648-1679 Tarihli 3a ve 3b Numaralı Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sakarya Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2016.



- Archambault Sylvie, "Peter Simon Pallas (1741-1811), un naturaliste parmi les mots", *Histoire Épistémologie Langage*, XXIV/1 (2010), 69-91.
- Ayalon, Yaron, *Natural Disaster in the Ottoman Empire, Plague, Famine and Other Misfortunes*, Cambridge University Press, New York 2014.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis, Sinan Kunalalp, Frédéric Hitzel: *Représentants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie (1797-1991)*, ISIS, İstanbul-Paris 1991.
- Baron de Tott, *Mémoires de Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, J.E. Dufour, Maesticht 1785.
- Barthold W., "Kefe", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, VI, 535-537.
- Belin, M., *Des Capitulations et des Traités de la France en Orient*, Challemeil Ainé, Paris 1870.
- Beningsen, Alexandre, Chantal Lemerrier-Quelquejay: "La grande Horde Nogay et le Problème des Communications entre L'Empire Ottoman et L'Asie Centrale en 1552-1556", *Turcica*, VIII/2, Paris-Strasbourg 1976, s. 203-236.
- Benoit, Auguste, *Étude sur les Capitulations entre l'empire Ottoman et la France et sur la Reforme Judicaire en Égypt*, Arthur Rousseau, Paris 1980.
- Berindei M. - G. Veintein: "Règlement de Süleyman 1er concernant le Liva de Kefe", *CMRS*, Vol.16/1 (1976), s. 57-104.
- Bıyık, Ömer, *Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Bilici, Faruk, *La Politique Française en Mer Noire (1747-1789): Vicissitudes d'une implantation*, ISIS, İstanbul 1992.
- _____, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Türk-Fransa İlişkileri: Gizli Harpten Objektif İttifaka", *Osmanlı, I*, ed. Güler Eren-Kemal Çiçek-Cem Oğuz, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.480-492.
- Capitulations ou Traités Anciens et Nouveaux entre la Cour de France et la Porte Ottomane, Renouvelés, augmentés l'an de J.C. 1740, et de la l'Égire 1153*, çev., Sieur Deval, Paris 1770.
- Cihan Ahmet -Fehmi Yılmaz, "Kırım Kadı Sicilleri", *İslam Araştırmaları Dergisi*, XI, (2004), 131-176.
- Clement, Pierre, *Histoire de Colbert et de son Administration*, II, Librairie Academique Didier, Paris 1846.
- Cole, C. W., *Colbert and Century of French Merchantilism*, II, Columbia University Press, New York 1939.
- Darling, Linda T.: "Capitulations", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, I, 1995, s. 257-260.
- Eryılmaz, Alp Atakan: *Kırım Tatarlarında Aile (1700-1750) (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2019.
- Fisher, Alan W., "Les rapports entre l'Empire ottoman et la Crimée L'aspect financier", *CMRS*, XII/3, (1972), 368-381.
- _____, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Standfort Univerty 2014.
- Gabriel Efendi Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman: Traités, Conventions, Arrangements, Déclarations, Protocoles, Proces-Verbaux, Firmans, Berats, Lettres-Parentes et autre Documents Relatifs au Droit Public Extérieur de la Turquie*, I, Librairie Cotillon. F. Pichon, Paris 1897.
- İşıksel, Güneş, "Une épisode oublié de l'histoire des capitulations – Autour des Pergamene di Solimano des Archives d'état d'Ancône (1510-1526)", *Turcica*, LII (2021), 495-521.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul, 2004.
- _____, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, I: The customs Register of Caffa, 1487-1490*, Ukranian Research Isntitute, Harvard University Press, Cambridge, MA 1996.
- _____, "The Question of the Closing of the Black Sea Under Ottomans", *Arkheion Pontus*, XXXV, (1979), 74-110.
- _____, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten*, LX, 227, (1996), 165-191.
- Kavak, Nuri, *Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- _____, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri ve Muhtevası Üzerine", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII, (2008), 13-27.
- _____, "Kırımlı Devlet Sultan Hanım'ın Muhallefatı (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Genel Türk Tarihi Araştırma Dergisi*, II/3, Ocak (2020), 179-184.
- _____, "Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü", *Bilgi*, LV, (2010), 93-102.
- _____, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'ndeki Karayim İzleri", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2010, s. 337-350.
- _____, "Kırım Hanlığı'nda Evlenme ve Sonuçları Üzerine Bir Tahlil", *Al-Farabi International on Social Sciences*, III/3, (2019), 131-140.
- _____, "Kırım Hanlığı Tereke Kayıtlarının Kaynak Değeri Üzerine Bir Tahlil", *Üçüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı (2019 CIEES)*, ed. Serkan Yazıcı vd., Sakarya 2019, s. 35-55.
- Kellner-Henkel, Barbara, "Mit dem Krimchan auf Streife im Tscherkesseland (frühes 18. Jahrhundert)", *Eine hundertblättrige Tulpe- Bir sadbarg lala Festgabe für Claus Schönig*, ed. Ingeborg Hauenschild, Barbara Kellner- Heinkele, Matthias Kappler, Berlin 2016, s. 249-268.
- Khodarkovsky, Michael, *Russia'a Steppe Fronier: The Making of a Colonial Empire, 1500- 1800*, Indiana University Press, Bloomington 2002.
- Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, ed. Erol Özvar, haz.-çev. Fehmi Yılmaz, Ahmet Cihan, Özlem Deniz Yılmaz, Tüba Yayınları, İstanbul 2021.
- King, Charles, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

- Köse, Ensar, "Kefe Limanı ve Karadeniz Ticareti (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, V/12 (2015), s.24-56.
- Köse, Zeynep Özdem-Faruk Söylemez, "Kırım Hanlığı'nda Kölelerin İstihdam Alanları (17. Yüzyılın İkinci Yarısı)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, XIX/1, (2020), 139-137.
- Le Donne Jean Paul, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650-1831*, Oxford University Press, Oxford-New York 2004.
- Lettre édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*, Nouvelle édition, Mémoires du Levant II, Lyon, 1819.
- Mantran, Robert, *Histoire de la Turquie*, Presse Universitaires de France, Paris 1968.
- Masson, Paul, *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Librairie Hachette, Paris 1911.
- Mckay, Derek, H.M. Scott, *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- McNeill, William H., *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, The University of Chicago Press, London-Cahicago 1964.
- Mézin, Anne, *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*, Paris 1997.
- Mézin Anne-Catherine Vigne, *Les Français à Constantinople de François I^{er} à Bonaparte*, Geuthner, Paris 2020.
- Neymark, Alfred, *Colbert et son Temps*, II, Slatkine Reprints, Geneve 1877.
- Özcan, Abdülkadir, "Karlofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, 504-507.
- Özdem Zeynep, *Kırım-Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2010.
- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1700*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- _____, "Kefe", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 182-184.
- _____, "XVI. Yüzyılda Kefe'nin Yakın ve Uzak Hinterlandı ile Ticareti", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2013, s.1157-1163.
- Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1997.
- Pélissié du Rausas, G., *Le Régime des Capitulations dans l'Empire Ottoman*, Arthur Rousseau, Paris 1911.
- Peyssonnel, Charles, *Traite sur la commerce de la Mer Noire*, II, Cuchet Libraire, Paris 1787.
- Popescu, Anne, "La Mer Noire Ottomane: Mare Clausum? Mare Apertum?", *Enjeux Politiques, Économiques et Militaires en Mer Noire (XIV-XXI Siecles)*, Faruk Bilici, Ionel Cădea, Anca Popescu (Dir.), Musée de Braila-Editions Istros, Braila 2007, s. 141-170.
- Recueil de Voyages au Nord, contenant divers mémoires très utiles aux comerce de la navigattion*, IV, Amsterdam 1718.
- Smirnov, V.D., *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2016.
- The Treaties of the war of the Spanish sucession and Historical and Critical Dictionary*, ed. Linda Frey-Marsha Frey, London: Greenwood press, 1995, s. 52-54.
- Tığlıoğlu Kapıcı, Dilek, "Küçük Tataristan'da Cizvitler: Kırım Hanlığı'nda Fransız Cizvit Misyonu'nun Kuruluşu (1706)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, 2020, s. 247-272.
- _____, *Fransız Kaynaklarına Göre Kırım Hanlığı (1700-1568)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2022.
- Tôth Frenc, "La Guerre Russo-Turque (1768-1774) et la Défense des Dardanelles (Paris: Economica, 2008) ile La Correspondance Consulaire de Crimée du Baron de Tott (1767-1770)", ISIS Press, İstanbul 2014.
- _____, *Un Diplomate Militaire Français en Europe Orientale à la Fin de L'Ancien Régime-La Carrière de François Baron de Tott (1733-1793)*, ISIS Press, İstanbul 2011.
- Turan Ahmet Nezihi, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, IX, (2003), 1-16.
- Veinstein, Gilles, "Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au debut du XVIIIe siècle", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique (CMRS)*, X/3-4, (1969), 414-458.
- _____, "La Révolte des Mirza Tatars Contre le Khan, 1724-1725", *CMRS*, XII/3, (1971), 327-338.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, "Kırım Terek Defterleri Üzerine Mülâhazalar", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VI/2, (2020), s. 17-45.
- Yaşa, Fırat, *A90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061-1062 Tarihli Kadiasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2014.
- _____, "Han'ın Mutfağından Bahçesaray'daki Kölelere: Toplumsal İlişkilerin Odağında Kilercibaşı Mehmet Ağa", *Bilig: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, LXXXI, (2017), 27-49.
- Yılmaz, Fehmi, "Terekelere Göre Kırım Karaylarının Servetleri", *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2010, s. 351-376.
- _____, "XVIII. Asırda Hanlık Başkenti Bahçesaray", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, Ed. Yücel Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 179-192.
- _____, "On Sekizinci Yüzyılın İkinci Yarisında Kırım'da Gayrimüslimler", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXIII, (2009), 237-268.